

БАДИЙ АСАРДАГИ “天” СЎЗИНИНГ ТАРЖИМА МАТНИГА ТРАНСФЕР БЎЛИШИ НАТИЖАСИДА ПАЙДО БЎЛГАН АССОЦИАЦИЯ МАСАЛАСИ

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-264-270>

PhD Барнохон ШАМСИЕВА

Тошкент давлат шарқшунослик университети

barnokhon_hi@yahoo.com

Аннотация. Дунё тилишунослигида тилдаги муайян миллий-маданий белгилар орқали инсонда ижтимоий, маданий, диний омиллар таъсирида шаклланган тушунчалар, тасаввур ва эътиқодлар ўртасидаги тафовутларни ўрганиш лингвомаданий аспектдаги тадқиқотларнинг марказий муаммоларидан бири саналади. Ушбу мақолада Нацумэ Сосэкининг “Қалб” асарида келган “天” сўзининг трансфер ҳамда унинг натижасида таржима ўқувчисидagi ассоциация масаласи ўрганилди.

Калит сўзлар: маданият, трансфер, ассоциация, реалия, бадий асар таржимаси.

Аннотация. В мировой лингвистике изучение различий между понятиями, представлениями и убеждениями, сформировавшимися у человека под влиянием социальных, культурных и религиозных факторов, через специфические национально-культурные признаки в языке считается одной из центральных проблем исследований в лингвокультурологический аспект. В данной статье изучался перенос слова «天» из «Сердца» Нацумэ Сосэки и его ассоциация у читателя перевода.

Ключевые слова: культура, передача, ассоциация, действительность, перевод художественного произведения.

Abstract. In world linguistics, the study of the differences between the concepts, ideas and beliefs formed in a person under the influence of social, cultural, and religious factors through specific national-cultural signs in the language is considered one of the central problems of research in the linguistic and cultural aspect. In this article, the transfer of the word “天” from Natsume Soseki’s “Heart” and its association in the reader of the translation were studied.

Key words: culture, transfer, association, reality, translation.

Бошқа динга мансуб халқлар адабиёти таржимасида соҳа мутахассислари учун ҳамиша турли муаммо ва ўзига хос мураккабликлар туғдириб келган. Бунда таржимон меҳнати икки

баробар кўпаяди: бир вақтнинг ўзида таржимада аслият мазмунини тўлақонли акс эттириши ҳамда ўқувчига матнни тушунарли қилиш масаласини ҳал қилиш керак бўлади. Чунки, бошқа динга хос – истилоҳ тушунчалар таржимаси ўқувчи учун мушкуллик туғдирмаслиги баробарида, у эътиқод қилувчи диний таълимотга зид ҳам келмаслиги лозим. [5, 8]

Диний реалиялар таржимаси билан боғлиқ мақола ва диссертациялар билан танишиш натижасида, таржималарда диний атамалар, эътиқодий тушунчалар, пайғамбар ва авлиёлар номи, улар билан боғлиқ мўъжиза ва воқеаларга ишоралар таржимасида кўплаб хато-камчиликларга йўл қўйилиши маълум бўлди. Ф.Сапаеванинг “Махтумқули шеърлари ўзбекча таржималарининг қиёсий таҳлили” номли филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) унвонини олиш учун ёзилган диссертациясида диний-маърифий мазмундаги шеърлари таржималарида таржимонлар томонидан қуйидаги айрим камчиликларга йўл қўйилгани кузатилганлигини таъкидлайди: “мафкура таъсирида диний мазмундаги банду байтларни қисқартириб кетиш; ҳукмрон мафкура туфайли матнларни ўзгартириш; диний атама-тушунчаларни тушунмай нотўғри талқин этиш; илоҳий китоб, фаришта, пайғамбарлар, авлиёлар ва диний шахслар номини таржимада хато бериш; шеърлардаги айрим нотўғри таржима қилинган сўзларга ҳаволада ҳам хато изоҳлар бериш ва бошқалар. Бундай нуқсонларни, биринчидан, мафкуравий тазйиқлар кучайган шўро замонидаги адабий сиёсат билан, иккинчидан эса, таржимонларнинг ислом динига доир таълимотни пухта эгаллаш учун имкониятлари бўлмагани билан ҳам изоҳлаш ўринли бўлади.”[4, 19-20]

Р.Ҳ.Ширинова эса ўз диссертациясида диний реалиялар таржимасидаги хато-нуқсонларнинг келиб чиқиш сабаблари асосан 4 хил деб хулоса қилади:

1. бошқа халқларнинг диний эътиқоди ва урф одатларини етарли даражада билмаслик, мазҳабий тафовутларни фарқламаслик;
2. таржима ўқувчиси савиясини назарда тутиб, аслият матнини атайлаб соддалаштиришга уриниш;

3. ҳар қандай динга хос истилоҳ-тушунчаларни барча динлар учун умумий бўлган атамалар билан ифодалаш ёки бундай ўринларни таржима жараёнида қисқартириб кетиш;

4. таржима асарини ўзбек ҳаётига мослаштириш, миллийлаштириш натижаси ўлароқ бошқа динга мансуб истилоҳ-тушунчаларни ҳам исломий атамалар билан алмаштириш [5, 122].

Дарҳақиқат, диний тушунча ва реалияларни таржиманда бериш таржимондан катта маҳоратни талаб қилади. Айниқса диний реалияларни тўғри ифода қилишда лисоний бирликнинг услубий вазифасини аниқлаш керак бўлади. Бироқ, аслият ва таржима тили, миллати, дини умуман бир-биридан фарқли бўладиган бўлса, адаптацияни четлаб ўтишнинг имкони йўқ. Ҳаттоки, таржиманинг адаптация услуби бундай ҳолатларда, бадий асарнинг умумий ғоясига таъсир ўтказмаса, таржима асарида коммуникатив эффектни сақлаб қолишга ёрдам беради ҳам. Тадқиқотда, диний реалиялар таржимасидаги хато-нуқсонларнинг келиб чиқиши ёки таҳлили эмас, балки таржима қилинган тайёр матнда амалга ошган маданият трансферига қаратилди. Албатта таржимашунослик мутахассиси сифатида таржима сифатига ҳам ўз фикримизни билдириб ўтамиз.

Маълумки, асар қаҳрамонлари яшаган Японияда синтоизм ва буддавийлик таълимоти кенг тарқалган. Айниқса, синтоизм улар учун ҳам тарих, ҳам анъана, ҳам бутун ҳаёт тарзи демакдир. Буддавийлик таълимотида “ягона яратувчи олий илоҳ”нинг борлигига шубҳа ва ишончсизлик билдирилади [2, 60]. Синтоизм динида ҳам шу ақида илгари сурилиб, у аждодлар руҳига ва табиатга сиғинишга ўргатади [2, 83]. Таҳлил қилинаётган “Қалб” асарида ҳам юқоридаги фикрларга далил бўладиган бир қанча мисоллар учради.

Қуйидаги мисолда маънонинг силжиганини кузатиш мумкин:

「天罰だからさ」と伝えて高く笑った。[8,24]

[Tenbatsudakara sa' to tsutaete takaku waratta.]

“Худонинг жазоси! – жавоб берди устозим ва қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.” [3, 15]

Япон тилига даоизм, конфуцийлик ва буддизм ғоялари асосида кириб келган хитой тилидаги 「天」 тушунчаси "осмон устидаги олам", "қўриқчи худо" ва шу каби бошқа маъноларни ўзига ичига

олган [9, 975]. Ушбу ғоялар (даоизм, конфуцийлик, буддизм) ва Япониядаги қадимги 日神 – “қуёш худоси” эътиқоди натижасида кўпхудолик мавжуд бўлиб [9, 976], япон тилида 「天」 [ten] деганда “осмон”, “осмон устидаги олам” ва у билан боғлиқ худолар назарда тутилади. Япон тили матнидаги 天罰だからさ [tenbatsu dakara sa] жумласи “самодан юбориладиган жазо” сифатида тушунилиб, 天罰 [tenbatsu] сўзи илоҳий кучнинг жазосини назарда тутди. Ва яна буддизмда “бошқа динлардан фарқли равишда ҳеч бир ўзгармас нарса йўқ, ҳатто худо ҳам ўзгарувчан, деб уқтирилади [6, 233]. Ўзбек миллатида илоҳий куч фақатгина Яратган билан боғлиқ деган маънода, таржима матнида “худонинг жазоси” деб берилган. Яъни икки тилдаги “худо” тушунчасининг турличалиги юзасидан китобхоннинг асарни ўқиш жараёнида жазонинг ким ёки нима томонидан берилиши ҳақидаги ассоциацияси турличадир. Бу таржимада маънонинг тасаввур томонга силжигани натижасида конкретизация амалга ошганини кўрсатади.

Маданият трансфери китоб ўқиш жараёнида ҳам содир бўлади деган ғояга мана шу юқоридаги намуна ҳам мисол қилиб келтириш мумкин. Яъни, китобхон ўзининг дунё ҳақидаги тасаввури орқали асарни англайди, тушунади. Н.К.Гарбовскийнинг баён қилишича, инсонларга она сути билан кирган тил ва шу тилга сингган маданият ҳукмронлик қилади. Ва мана шу ҳукмрон тил ва маданият призмаси орқали бошқа тилдаги маънолар тушунилади, ўзга маданият фактлари идрок қилинади [1, 11]. Аслида бу мавзу ҳам алоҳида маданият трансферининг тадқиқ қилинишга муҳтож доираси ҳисобланади. Бироқ, мақола мавзусидан четга чиқмаган ҳолда ушбу мавзунинг кейинги ишларда тадқиқ қилинади.

かえってそれを今まで通り積み重ねて行かせようとしたのです。それが道に達しようか、天に届こうか、私は構いません。 [8, 41]

[Kaette sore o imamadedōri tsumikasanete ikaseyou to shita nodesu. Sore ga michi ni tasshi-yō ga, ten ni todokouga, watashi wa kamaimasen.]

“Аксинча уни ўзи тўғри деб билган йўлга қайтаришига ҳаракат қилдим. Бунда у Олий мақсадга эришадими ёки самога етиб борадими – менга бунинг аҳамияти йўқ эди” [3, 109]

Аслиятдаги 今まで通り積み重ねて [imamade dōri tsumikasanete] жумласи ўзбек тилига сўзма-сўз “уни аввалгидек тўплаб” деб таржима қилиниб, таржима матнида “уни ўзи тўғри деб билган йўлга” деб берилган. Бу ерда “йўл”нинг ўзбек тилидаги кўчма маъноси муқобил сифатида ишлатилган. Мисолнинг кейинги жумласида буддизмга оид 道 [michi] (йўл) сўзи келиб, ўзбек тилига аввалгидек “Олий мақсад” сифатида таржима қилинган ва шу орқали сўзнинг диний ахборотини сақлашга ҳаракат қилган.

Таҳлилга тортилган юқоридаги мисолнинг иккинчи қисмида 天に届こうか [tenni todokouka] бирикмаси ўзбек тилига “самога етиб борадими” деб таржима қилинган. 「天」 [ten] сўзи аввалги таҳлил қилинган мисолда контекстдан келиб чиққан ҳолда “худо” деб таржима қилинган ва ушбу мисолда “само” деб берилган. Чунки, 「天」 [ten] сўзи япон тилида, хусусан буддизмда кенг маънода ишлатилиб, ўзбек тилида аниқ эквиваленти мавжуд эмас. 「天」 [ten] сўзи асосан буддизм таълимотига оид Рокудога оид биринчи даражали олам ҳисобланади. Япон тили катта изоҳли луғатида, 1) Ер устини қуршаган мовий фазо. Кенг, қат-қат баланд осмон. Само. 2) Еру-осмон ҳукмдори. Яратувчи. 3) Табиий белгиланган тақдир. Туғилиш ва қайтиш. 4) Буддизмга оид. а) Ўлимдан кейинги энг яхши натижаларга эришганлар яшайдиган олам, Рокудо оламларидан бири. Шунингдек, жаннат, осмон устидаги дунё. б) Қуёш худоси, ой худоси каби оламини ҳимоя қилувчи осмон худоси маъноларини ўзида жамлайди. Таҳлил қилинаётган жумладаги 「天に届こうか」 [tenni todokouka] бирикмаси буддизм динига эътиқод қилувчи дўстига нисбатан айтилган бўлиб, изоҳли луғатдаги буддизмга оид қисмидаги а) бандига маъносига тўғри келади. Ушбу бирикма таржима матнида “самога етиб борадими” деб таржима қилинган. Ўзбек тили изоҳли луғатида “само” сўзи бир маънода “осмон, фалак” [7, 435] деб изоҳланган. Араб тилидан ўзлашган “само” сўзи ўзбек тилида илоҳий маънони англатмаса-да, матн контекстидан келиб чиққан ҳолда унинг

нимага ишора қилаётганини тушуниш мумкин. Бироқ, япон тилида, хусусан буддизмда чуқур маънога эга 「天」 [ten] сўзи кенг маъноли коннотацияга эга бўлса-да, таржима матнида ўз диний ахборотини йўқотиб оддий сўзга трансфер бўлиши натижасида ассоциация доираси торайганини кузатамиз.

Бир сўзни контекстан келиб чиқиб икки хил таржима қилинган таржима китобхонида бошқа-бошқа тасаввурларни уйғотади. Таржимада диний сўзларнинг маъноси торайиб оддий сўзларга трансфер бўлиши сўзларни сўзма-сўз таржима қилинганда, диний реалияларнинг маъноси изоҳини баён қилинганда, адаптациянинг тушириб қолдириш усулидан фойдаланиб таржима амалга оширилганда кузатилди. Бунда сўзларнинг диний коннотацияси камайиб, жумлада оддий фалсафий маъноларни ифода қилиши кузатилди.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Гарбовский Н.К. Теория перевода, – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2007. – С. 11.
2. Диншунослик. – Тошкент: Мехнат, 2004. – Б. 60.
3. Нацумэ Сосэки. «Қалб». Жаҳон адабиёти, № 7(194), 2013. – Б. 94-122.
4. Сапаева Ф.Д. Махтумкули шеърлари ўзбекча таржималарининг қиёсий таҳлили. автореф. дис. ...фил.фан.бўйича фалсафа доктори (PhD): 10.00.06 / Сапаева Феруза Давлатовна. – Тошкент, 2018. – Б. 19-20.
5. Ширинова Р.Х. Диний реалияларни бадий таржимада қайта яратишнинг айрим тамойиллари (Француз адабиётининг ўзбек тилидаги таржималари мисолида). дис. ... фил.фан.номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент, 2002. – Б. 122.
6. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2-жилд. Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2001. – Б. 233.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 3-жилд. ЎзР ФА Тил ва адабиёт ин-ти. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б. 435.
8. 夏目漱石. 「こころ」. Printed in Japan, Shinchousha, 1952. – P. 260.
9. 日本大百科全書(ニッポニカ) Shogakukan, 1994. – P. 975.
10. Shamsieva, B. (2022). THE TERM OF TRANSFER IN THE FIELD TRANSLATION STUDIES. In РАЗВИТИЕ НАУКИ, ТЕХНОЛОГИЙ, ОБРАЗОВАНИЯ В XXI ВЕКЕ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, ДОСТИЖЕНИЯ И ИННОВАЦИИ (pp. 99-102).

-
11. Fatxutdinova, I. A. (2021). TARJIMADA EKVIVALENTLIKNING MULOQOT MAQSADINI IFODALASH VOSITALARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(Special Issue 2), 140-149.
12. qizi Umarova, M. A. (2021). UZBEK KINSHIP WORDS AND THEIR TRANSLATION INTO URDU LANGUAGE. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES (2767-3758)*, 2(05), 113-116.